

Ὅ,τι διακρίνει ἀπλῶς τὸν *Spencer* ἀπὸ τῶν παλαιότερων ἀντιπροσώπων τοῦ Φιλελευθερισμοῦ εἶναι τοῦτο : ὅτι, ἂν καὶ προβαίνει εἰς καταπολέμησιν τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐμφανίζεται ἐν τούτοις εὐνοῶν τὰς ιδέας τῆς ἐργατικῆς ὀργανώσεως, τῆς συλλογικῆς συμβάσεως καὶ τῆς συνεταιρικῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν¹. Εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ τοῦτο ὡς ἀντιφάσκον πρὸς τὰς ἀρχάς, ἐξ ὧν ὀρμᾶται ὁ *Spencer* ;

Τὸ ὅτι οἱ παλαιότεροι ἀντιπρόσωποι τῆς φιλελευθέρας σχολῆς δὲν ἔδωσαν εἰς τὰ ἀνωτέρω προβλήματα τὴν προσήκουσαν εἰς ταῦτα προσοχὴν ὀφείλεται ἀπλούστατα εἰς τὸν λόγον, ὅτι ἰδέαι, ὡς αἱ τῆς συνδικαλικῆς ἢ συνεταιρικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐργατῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκρυσταλλωθοῦν εἰ μὴ μετὰ τὴν πλήρη διάλυσιν τοῦ καθεστῶτος τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἐξαναγκασμοῦ, καθεστῶτος, τὸ ὅποιον ἐγνώρισεν ὀργανώσεις (ἐννοοῦμεν κυρίως τὰς συντεχνίας) τελείως διαφόρους τῶν ἐκ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτο καθεστῶτος, δηλαδή τοῦ καθεστῶτος τῆς ἐλευθέρας συμβάσεως ἐργασίας προκυψασῶν ὀργανώσεων. Ὁ *Adam Smith* καὶ οἱ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἀναδειχθέντες ἀντιπρόσωποι τοῦ οἰκονομικοῦ Φιλελευθερισμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σκεφθοῦν καθ' ὃν τρόπον ἐσκέφθη ἀργότερον ὁ *Spencer*. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ *Spencer* ἐσκέφθη ἀντιθέτως πρὸς αὐτούς. Ὁ *Spencer* ἐγνώριζεν ἀπλῶς περισσότερα τῶν ὅσων ἐγνώριζον ἐκεῖνοι. Ἡ ἐντύπωσις τῶν ὑπὸ τὸ ἀπλοῦν «πρόσχημα» τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐκδηλωθεισῶν κατ' ἀρχάς ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ (ιδίᾳ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν) ἀντισυνδικαλικῶν τάσεων εἶχε διαλυθῆ. Τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 18^{ου} αἰῶνος εἶχεν ἤδη — καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ὄψιν τῶν περὶ «αὐτοβοηθείας» ἰδεῶν αὐτῶν τούτων τῶν παλαιότερων λιμπεραλιστῶν — δημιουργήσει ἐν Ἀγγλίᾳ συνειδήσιν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν. Ἡ συνείδησις αὕτη, τὴν ὅποιαν ὁ *Spencer* εὔρεν ἐσχηματισμένην, προέκυψεν ἐκ δύο ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας κατευθύνσεων : τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ Ὁ *Spencer* ἀνεγνώρισε καὶ υἱοθέτησε τὰς ἐν αὐτῇ περιεχομέ-

¹ *Spencer*, op. cit., § 839.

νας αξίας οὐχὶ ἐν τῇ σοσιαλιστικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ καθαρῶς φιλελευθέρῃ φάσει αὐτῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν κατέληξεν ὁ *Spencer* ὁρμηθεὶς οὐχὶ ἐξ ἀρχῶν σοσιαλιστικῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς διεπαύσης ὀλόκληρον τὴν «μαγχεστριανὴν» ὑπόστασιν τοῦ ἀντικρατικῆς διαθέσεως καὶ ἀγάπης πρὸς πᾶν ὅ,τι λέγεται αὐτονομία καὶ αὐτοδιοίκησις. Κατὰ τοῦτο διαφέρει ὁ *Spencer* θεμελιωδῶς τῶν σοσιαλιστῶν, οἱ ὅποιοι, ἐὰν κατ' ἀρχὴν στρέφονται κατὰ τοῦ κράτους, στρέφονται οὐχὶ κατὰ τῆς ιδέας τοῦ καταναγκασμοῦ, ἀλλὰ κατὰ τῆς συγκεκριμένης ἀστικῆς πολιτείας. Ὁ *Spencer*, ὑποστηρίξας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συνασπισμοῦ, ἐπραξε τοῦτο ἀπλῶς ἐξ ὑπερμέτρου «φιλελευθέρου» ζήλου, δηλαδή οὐχὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποθέσεως τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ πρὸς καταπολέμησιν τῆς ιδέας τοῦ καταναγκασμοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἦτο ἰσως δυνατὸν νὰ πιστοποιηθῇ συγγενεὶά τις μεταξὺ τοῦ *Spencer* καὶ τῶν ἀναρχικῶν, ἰδίᾳ μάλιστα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐν πολλοῖς ἐντὸς τοῦ κύκλου ὠσαύτως τῶν φιλελευθέρων ιδεῶν (συγκεκριμένως : τῶν ιδεῶν τοῦ *Adam Smith*) κινήεντος *William Godwin*. Πάντως περὶ συγγενείας τοῦ *Spencer* πρὸς τοὺς ἀπηλλαγμένους πάσης ἀναρχιστικῆς κατευθύνσεως καθ' αὐτὸ σοσιαλιστὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος. Ὁ σοσιαλιστὴς, ἀντιθέτως πρὸς τὸν *Spencer*, ὄχι μόνον δὲν παραιτεῖται τῆς ιδέας τοῦ καταναγκασμοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ ταύτην καὶ ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν πάσης ὀργανωμένης ἐνεργείας. Καὶ ἡ ἀποφίς τοῦ σοσιαλιστοῦ δέον ἀναντιρρήτως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀρθοτέρα. Ὡς λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ *Spencer* καὶ ὁ *Ferdinand Tönnies*, πᾶν σύστημα συνεργασίας προϋποθέτει, καὶ ἐὰν ἀκόμη βασιζῆται ἐπὶ συμβάσεων καὶ ἐλευθέρων συμφωνιῶν, καταναγκασμὸν τινα, τὸν ἴποτον ὀφείλει τὸ ἄτομον, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον θέλῃ πράγματι νὰ μετέχῃ τοῦ συστήματος, νὰ παραδέχῃται¹. Ἡ γνώμη τοῦ *Spencer*, καθ' ἣν ἡ ιδέα τῆς αὐτονομίας σημαίνει ἄρνησιν τῆς ιδέας τοῦ καταναγκασμοῦ, εἶναι ἐσφαλμένη. Ἡ αὐτονομία σημαίνει ἀπλῶς—καὶ τοῦτο μάλιστα σχετικῶς, δηλαδή ἐφ' ὅσον δὲν ἀρύεται τὴν ὑπόστασιν τῆς ἐκ βουλήσεως κρατικῆς—ἄρνησιν τῆς ιδέας τοῦ κρατικοῦ καὶ οὐχὶ οἰουδήποτε καταναγκασμοῦ.

¹ *Ferdinand Tönnies*, op. cit., σ. 66.

66.— Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐξαντλοῦνται αἱ περὶ τῆς κοινωνιολογίας τοῦ *Spencer* παρατηρήσεις ἡμῶν. Ἦδη δὲν ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν εἰ μὴ τὴν σχέσιν ταύτης πρὸς τὸ τελευταῖον τμήμα τῆς συνθετικῆς φιλοσοφίας τοῦ *Spencer*, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ.

Πρατῶσων ὁ *Spencer* εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τὴν κοινωνιολογίαν, ζητεῖ νὰ ἐμφανίσῃ ταύτην ὡς γνῶσιν προαπαιτουμένην διὰ τοὺς ἠθικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο σημαίνει συγχρόνως, ὅτι ὁ *Spencer* ζητεῖ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν ἠθικὴν ὡς ἀπόρροϊαν κοινωνικῶν προσανατολισμῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἠθικὴ του εἶναι κυρίως «κοινωνική» ἠθικὴ¹ καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ «ὀρθοῦ» καὶ «δικαίου» τρόπου ἀνθρωπίνης συμβιώσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρει τοῦτον οὐχὶ τόσο ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸν, ὅσον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς περὶ ἑαυτὸν. Ὁ εὐδαιμονισμὸς του — παρὰ τὰς ἀμφιβολίας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν γεννηθῆ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο — εἶναι, καθ' ἡμᾶς, κυρίως (δὲν λέγομεν βεβαίως: ἀποκλειστικῶς) κοινωνικός. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀν-

¹ Ἠρδλ. σχετικῶς καὶ: *L. F. Ward*, *Soziologie von heute* (Übersetzung aus dem Englischen), Innsbruck 1914, σ. 41. — Ἐν τῷ ἀνωτέρω ἔργῳ τοῦ *L. F. Ward*, ὅπερ, ἀπκριζόμενον ἐξ ἔθρων δημοσιευθέντων κατὰ πρῶτον ἐν τῇ «*American Journal of Sociology*», δὲν εἶχομεν ἀτυχῶς ὅπ' ὄφει κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης ἀργασίας, καταβλέσκει καὶ προσπάθει τις ταξινομήσεως τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν. Δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον, ἔστω καὶ ἐν τῇ ὑποσημειώσει ταύτῃ, νὰ εἰπωμεν τινὰ περὶ τῆς ταξινομήσεως αὐτῆς, πρὸς ἀκαλοῦντες τὸν ἀναγνώστην νὰ συνδυάσῃ ταῦτα πρὸς τὰ ἐν τῷ τρίτῳ τμήματι τῆς εἰσαγωγῆς ἡμῶν ἀναπτυχθέντα. (1) *L. F. Ward* βλέπει τὴν κοινωνιολογίαν α) ὡς φιλανθρωπίαν (op. cit., σ. 4 κ. ε.), β) ὡς ἀνθρωπολογίαν (op. cit., σ. 5 κ. ε.), γ) ὡς βιοσολογίαν (op. cit., σ. 6 κ. ε.), δ) ὡς πολιτικὴν οἰκονομίαν (op. cit., σ. 28 κ. ε.), ε) ὡς φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας (op. cit., σ. 81 κ. ε.), ς) ὡς ἄθροισμα ἐιδικῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (op. cit., σ. 87 κ. ε.), ζ) ὡς περιγραφὴν κοινωνικῶν γεγονότων (op. cit., σ. 48 κ. ε.), η) ὡς ἐπιστήμην περὶ τῆς κοινωνικότητος ἐν τῇ φύσει γενικῶς (op. cit., σ. 52 κ. ε.), θ) ὡς ἐπιστήμην περὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων (op. cit., σ. 67 κ. ε.), ι) ὡς θεωρίαν περὶ τῆς μίσεως (op. cit., σ. 70 κ. ε.), ια) ὡς θεωρίαν περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου κοινωνικοῦ ἀναγκασμοῦ (op. cit., σ. 74 κ. ε.) καὶ τέλος ιβ) ὡς θεωρίαν περὶ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν φυλῶν (op. cit., σ. 80 κ. ε.). Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ κατάταξις αὕτη τοῦ *L. F. Ward* δὲν βραϊζέται ἐπὶ κριτικῆς ἀρχῆς, οὔτε — ὡς ἄλλως τε ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος (op. cit., σ. 83) — ἐξαντελεῖ πάντα τὰ κοινωνιολογικὰ συστήματα. Τὴν διάκρισιν μάλιστα τῶν καθ' αὐτὸ ἐπιστημονικῶν ἀπὸ τῶν ἐστρημένων ἐπιστημονικότητος θεωριῶν δὲν ἐπιχειρεῖ οὔτος κἄν, ἀρκούμενος ἀπλῶς εἰς τὴν πρᾶτήρησιν ὅτι πολλαὶ τῶν ἀπκριθουμένων ὅπ' αὐτοῦ θεωριῶν ἀνήκουν εἰς τὴν «προεπιστημονικὴν περίοδον» τῆς κοινωνιολογίας (op. cit., σ. 8).

θρώπου, όπως εκδήλοῖ πάσα, τὰς ἰκανότητας αὐτοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται — κατὰ τὸν *Spencer* — νὰ ἀποτελῆ ἀντικείμενον ἐπιδιώξεως εἰ μὴ μόνον ἐφ' ὅσον συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐλευθερίαν πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων¹. Τοῦτο φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως συγγενὲς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς, ἐφ' ἧς ἐβάσισεν ὁ *Immanuel Kant* τὴν λεγομένην «τυπικὴν» ἠθικὴν του, τῆς προσταγῆς, καθ' ἣν τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον δεῖον νὰ πράττῃ οὕτως, ὥστε ἡ βούλησις αὐτοῦ νὰ δύναται νὰ ἀνυψωθῆ εἰς καθολικὸν νόμον τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ὁμως πράγματι δυνατόν νὰ πιστοποιηθῆ συγγενεία τις μεταξὺ τῆς ἠθικῆς τοῦ *Spencer* καὶ τῆς τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου; Ἀσφαλῶς ὄχι! Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρνητικῆς ταύτης ἀπαντήσεως ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τοῦτο: ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ *Kant* βασίζεται ἐπὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου, αὐτονομίας προϋποθετούσης τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ὡς ὑποκειμένου, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ τοῦ *Spencer* ἐμφανίζεται ὡς προέκτασις τῆς φύσεως. Ὁ *Kant* ζητεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου νὰ θέσῃ φραγμοὺς εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς ἀντικείμενον, δηλαδὴ νὰ νομοθετήσῃ «ἐλευθέρως» καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσικὴν ἀναγκαστικότητα. Τοιοῦτόν τι ἀποκρούει ὁ *Spencer* τελείως. Ὁ ἠθικὸς νόμος αὐτοῦ ἀποτελεῖ — ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ *Paul Barth* — προέκτασιν τοῦ φυσικοῦ νόμου². Τοῦτου δοθέντος, ὁ κανὼν, ὃν ἐνεφανίσσαμεν ἀνωτέρω ὡς τὴν βᾶσιν τῆς ἠθικῆς τοῦ *Spencer*, δηλαδὴ ὁ κανὼν, καθ' ὃν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποτελῆ ἀντικείμενον ἐπιδιώξεως εἰ μὴ μόνον ἐφ' ὅσον συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐλευθερίαν πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ οὐχὶ «τυπικὸν» ἠθικὸν κανόνα, ὡς π. χ. ἐν μέρει ἡ θεμελιώδης κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ *Kant* (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ περὶ «οἰκειοπραγίας» προσταγὴ τοῦ *Πλάτωνος*), ἀλλὰ κανόνα, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ εἶναι ὠρισμένον καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ δεδομένον.

Ἦδη ὁμως ἐρωτᾶται: ἀφ' οὗ τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς τοῦ *Spencer* εἶναι ὠρισμένον καὶ ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς φύσεως, ἀφ' οὗ ἡ

¹ Ἠρῶ. σκετικῶς: *Paul Barth*, op. cit., σ. 340.

² *Paul Barth*, op. cit., σ. 349

ἠθικὴ αὐτοῦ εἶναι ἠθικὴ νατουραλιστικὴ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται ἡ πιθανότης ἀντιθέτως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτήν, πῶς δικαιολογεῖται ἡ ὑπόστασις τῆς; Ἡ ἔννοια τῆς «νατουραλιστικῆς ἠθικῆς» δὲν ἀντιφάσκει ἀρᾶ γὰρ πρὸς ἑαυτήν;

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐρωτημάτων ἀνατρέπεται, καθ' ἡμᾶς, πράγματι ἡ βᾶσις τῆς ἠθικῆς τοῦ *Spencer* καὶ παντός, ὅστις φρονεῖ, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρξουν «νατουραλιστικὸς μονισμὸς» καὶ «ἠθικὴ». Δεδομένου, ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ζωὴ — καὶ δὴ οὐχὶ μόνον ἡ φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχικὴ — σημαίνει, κατὰ τὸν *Spencer*, προσαρμογὴν ἐσωτερικῶν συνθηκῶν πρὸς ἐξωτερικάς, τί ἀξίαν ἔχει οἰαδῆποτε ἠθικὴ προσταγὴ τοῦ *Spencer*; Ἡ φαταλιστικὴ πίστις εἰς τὴν ἀμετάβλητον φυσικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας ἀποκλείει οὐχὶ μόνον, ὡς παρατηρεῖ ὁ *L. v. Wiese*, πᾶσαν πιθανότητα ὑγιούς ἠθικῆς¹, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀρχὴν πᾶσαν πιθανότητα ἠθικῆς. Ἡ πιθανότης «ὑγιούς» ἠθικῆς ἀποκλείεται βεβαίως ὅπωςδῆποτε, δεδομένου, ὅτι, ἐάν, ὡς πιστεύει ὁ *Spencer*, διέπεται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὑπὸ τοῦ διέποντος καὶ τὴν φύσιν νόμου τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατόν εἰ μὴ νὰ σημαίνωσι τὴν νίκην τοῦ φυσικῶς ἢ οικονομικῶς ἰσχυροτέρου, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ἠθικῶς καλλιτέρου². Λέγοντες ὁμοίως, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκλείεται ἡ πιθανότης «ὑγιούς» ἠθικῆς, ὁρμώμεθα ἐξ ὠρισμένων ἀξιολογικῶν προϋποθέσεων, προϋποθέσεων, τὰς ὁποίας δικαιουταί τις νὰ ἀνατρέψῃ ὁρμώμενος — ὡς ἔπραξε τοῦτο μετὰ τὸν *Spencer* κυρίως ὁ *Nietzsche* — ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἀκριβῶς προϋποθέσεων, δηλαδή ἐκ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ φυσικῶς ἰσχυροτέρου πρὸς τὸν ἠθικῶς καλλίτερον. Τῆς ἀνωτέρω λοιπὸν παρατηρήσεως ἡ ἰσχὺς εἶναι ἐξηρητημένη ἐξ ὠρισμένων ἀξιολογικῶν προϋποθέσεων. Ἐκείνη ἡ παρατήρησις, τῆς ὁποίας ὁ χαρακτήρ — ἀντιθέτως πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς προηγουμένης — κέκτηται καθαρῶς ἀντικειμενικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, εἶναι ἡ ἐξῆς: ὅτι ἡ φαταλιστικὴ πίστις εἰς τὸ ἀμετάβλητον τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως τῆς κοι-

¹ *L. v. Wiese*, op. cit., σ. 137.

² Πρὸβλ. σχετικῶς: *Paul Barth*, op. cit., σ. 354.

ωνίας αποκλείει πᾶσαν κατ' ἀρχὴν πιθανότητα ἠθικῆς. Ἡ παρατήρησις αὕτη βασιίζεται ἐπὶ τοῦ ἀπλουστάτου ἐπιχειρήματος, ὅτι ἡ ἠθική, ὡς δεοντολογία, προϋποθέτει ἀναγνώρισιν τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς ἀναγκαστικότητος. Ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ἰκανότητα ταύτην, ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, ὅταν θμιλῇ περὶ ἠθικῆς. Ἐάν, ὡς ὀρθῶς παρατήρει ὁ *Erich Jung*, πᾶσαι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου διέπονται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, τότε ἡ ἠθική παρατήρησις τῶν πράξεων τούτου κέκτηται τόσον ὀλίγον νόημα, ὅσον καὶ τὸ νὰ ἀπευθύνῃ τις ἔπαινον ἢ νὰ ἐπιρρίπτῃ μομφὴν εἰς τὸν ἄνεμον καὶ τὸν καιρὸν¹.

67.— Ἄς καταλήξωμεν ἤδη εἰς συμπέρασμα τελικὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ὑπόστασιν τοῦ *Spencer*, ὑπόστασιν, ἐξ ἧς ἐμφανίζεται — καὶ εἶναι πράγματι — ἐξηρημένη καὶ ἡ ιδιότης αὐτοῦ ὡς «κοινωνιολόγου». Ὅπως πᾶς ὁ ὀρμώμενος ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπολύτου ἀντικειμενισμοῦ, ὁδηλᾷ τοῦ ἀπολύτου νατουραλισμοῦ, οὕτω καὶ ὁ *Spencer* ὀρμάται ἐκ θεμελιώδους ἀντιφάσεως. Ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν του ἀποκαλυφθεῖσα ἀνωτέρω ἀντίφασις δὲν εἶναι εἰ μὴ μία ἐκδήλωσις τῆς βασικῆς ἀντιφάσεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει, κατὰ τὸν *Heinrich Rickert*, πάντα τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ μεταφυσικοῦ ἀντικειμενισμοῦ ὀρμώμενα συστήματα. Ὁ ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξίν ὑποκειμένου νοημάτων δὲν ἀντιφάσκει ἄρα γε πρὸς ἑαυτὸν, ὅταν προβαίῃ εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς πλήρους ἀνυπαρξίας ὑποκειμένων ἐν τῷ κόσμῳ; Μόνον ὑποκείμενον νοημάτων εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ ἀντικείμενόν τι ἐστερημένον νοήματος². Ὁλόκληρος ὁ κόσμος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμενικὸς καὶ ἐστερημένος νοήματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ ἡ διάγνωσις τῆς τοιαύτης ἐλλείψεως νοημάτων³. «Τί γίνεται ἐν κόσμῳ ἀπολύτως αἰτιωδῶς προσδιορισμένῳ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνελευθέρῳ

¹ Πρὸς. *Erich Jung*, *Ehre und Gewissen*, ἐν: *Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis*, IV. Band, 1. und 2. Heft, 1929, σ. 116.

² Πρὸς. *Heinrich Rickert*, *System der Philosophie*, Bd. I, Tübingen 1921, σ. 91 κ. ε.

³ *H. Rickert*, *op. cit.*, σ. 305.

τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον *διαγιγνώσκει* τὸν κόσμον τοῦτον ὡς ἀνελεύθερον; Ἡ αἰτιοκρατία (*Determinismus*) ἀναγκάζεται νὰ κηρύξη τὴν παθητικὴν θέαν ὡς τὴν μόνην στάσιν, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῆ ἀπέναντι τοῦ σύμπαντος. Ὁ ὑποστηρίζων ὁμοῦς τὴν αἰτιοκρατίαν, ἀπομκρύνεται πολὺ τῆς τοιαύτης παθητικῆς θέας. . . . Ὡς ὑποστηρικτῆς τῆς αἰτιοκρατίας λαμβάνει, κρίνων ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν ἀξιῶν, θέσιν ἀπέναντι θεωρίας ἐπιστημονικῆς. Ἀποφαίνεται, ὡς ἀκριδῶς καὶ πᾶς θεωρητικὸς ἄνθρωπος, ὑπὲρ τῆς μιᾶς γνώμης ὡς ἀληθοῦς καὶ κατὰ τῆς ἄλλης ὡς ἐσφαλμένης. Κρίνει, δηλ. καταφάσκει τὴν αἰτιοκρατίαν καὶ ἀπορρίπτει τὸν *Indeterminismus* (τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως). Καὶ ἐνταῦθα γιννᾶται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα: εἶναι οὗτος, καθ' ἣν στιγμὴν λαμβάνει τὴν θέσιν ταύτην, ἐλεύθερος ἢ ὄχι;»¹ Καὶ ἀναπτύσσων περαιτέρω τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοῦ ὁ *Rickert*, ἀποδεικνύει διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ὅτι, ἐὰν ὁ ὁπαδὸς τῆς αἰτιοκρατίας δὲν εἶναι ἐλεύθερος — καὶ δὲν εἶναι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θεωρίαν — τότε ἡ ὑπὸ τούτου ὑποστηριζομένη θεωρητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ *Determinismus* ἀπέναντι τοῦ *Indeterminismus* αἴρεται, ἐμφανιζομένης τῆς αἰτιοκρατίας ὡς προϊόντος τῆς αὐτῆς αἰτιώδους ἀναγκαιότητος, ἡ ὁποία παράγει καὶ τὴν ἀντίθετον θεωρίαν, δηλ. τὸν *Indeterminismus*. Ἀποκλειομένης τῆς ἐλευθέρως καταφάσεως λογικῶν ἀξιῶν, πῶς ἰσχυρίζεται ὁ ὑποστηρικτῆς τῆς αἰτιοκρατίας, ὅτι ἡ θεωρία του εἶναι ἡ μόνη ὀρθή, ἀφ' οὗ καὶ ἡ ἀντίθετος θεωρία ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀναγκαστικότητά²;

Σχετικὴ πρὸς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις τοῦ *Rickert*, αἱ ὁποῖαι, ἐν τῇ μεγαλειώδει πράγματι λογικῇ ἀπλότητι αὐτῶν, λύουν ἀποτελεσματικῶς τὸ πρόβλημα τοῦ μεταφυσικοῦ ἀντικειμενισμοῦ, εἶναι καὶ ἡ εἰδικῶς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς *Spencer* καὶ *Darwin* γενομένη ἐπιτυχεστάτη παρατήρησις τοῦ *Guyau*. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος, ὁρμώμενος οὐχὶ βεβαίως ἐκ «κριτικοφιλοσοφικῆς» προπαιδείας, ἀλλ' ἐξ ὑγιοῦς καὶ πράγματι βαθείας φιλοσοφικῆς διαισθήσεως, παρατηρεῖ τοῦτο: ὅτι, ἐὰν πράγματι ἀνεκάλυψεν ὁ *Spencer* τοὺς «φυσικοὺς»

¹ *H. Rickert*, op. cit., σ. 302.

² *H. Rickert*, op. cit., σ. 302 κ. ε.

νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν βούλησίν του, ἡ ἀνακάλυψις αὕτη πρέπει νὰ σημαίνη ὑποταγὴν τῶν νόμων τούτων ὑπὸ τὴν διεπομένην μὲν ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀμαύρασαν αὐτοὺς βούλησιν. Σημαίνει ὁμως ἡ ἀνακάλυψις τοῦ *Spencer* τοῦτο; Δύναται τις ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς νὰ προβῇ εἰς μεταβολὴν τῶν κυβερνώντων τὴν ἱστορίαν φυσικῶν νόμων; Καὶ ἐὰν ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι εἶναι τοῦτο δυνατόν, ὁ τοιοῦτος ἰσχυρισμὸς δεόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν. Ἐὰν δύνασαι πράγματι νὰ ἀνακαλύψῃς τοὺς φυσικοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ἱστορίαν σου, καὶ νὰ ὑποτάξῃς τούτους ὑπὸ τὴν βούλησίν του, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶσαι ὑποκείμενον καὶ ἡ ἱστορία σου διέπεται οὐχὶ ὑπὸ φυσικῶν νόμων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν φερομένην ὑπὸ σοῦ βούλησιν. Ὁρμώμενος ὁ *Guyau* ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι «πᾶν ἔστικτον τείνει εἰς τὸ νὰ ἀφανίσῃ ἑαυτό, καθιστάμενον συνειδητόν», παρατηρεῖ εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ὅτι, ἐὰν αὕτη δὲν εἶναι εἰ μὴ ἀπλοῦν ἔστικτον (ἐὰν δὲν διέπεται τουτέστιν εἰ μὴ ὑπὸ νόμων φυσικῶν), τότε θὰ τείνῃ εἰς τὸ νὰ ἀφανίσῃ ἑαυτήν, ἀποκτῶσα τὴν συνειδήσιν τῆς προελεύσεώς της, καὶ ὅτι αἱ θεωρίαι τοῦ *Darwin* καὶ *Spencer* θὰ εἶχον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει συμβάλει εἰς τὸ νὰ καταστήσουν ἀδύνατον τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν νόμων διδασκομένην ὑπὸ τούτων ἠθικὴν πρόοδον, ἣν ἐμφανίζουν ὡς ἀναγκαίαν ¹.

Ἀνεξαρτήτως ὁμως τῶν ἀνωτέρω ἀντιφάσεων, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, ἐξ ἧς ὠρμήθη ὁ *Spencer*, τὸ σύστημα τούτου δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον καὶ ἀνακολουθιῶν καθαρῶς μεθοδολογικοῦ περιεχομένου Ἀκολουθῶν ὁ *Spencer* τὸ παράδειγμα τοῦ *Comte*, προβαίνει, παρὰ πᾶσαν νατουραλιστικὴν ἀρχήν, εἰς τελολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Τοῦτο, ἐκδηλούμενον κυρίως ἐν τῇ περὶ πολιτείας καὶ περὶ τῶν τύπων κοινωνικῆς ὀργανώσεως θεωρίᾳ αὐτοῦ, ἀντιφάσκει πρὸς τὴν «αἰτιοκρατικὴν» ἀρ-

¹ Περὶ τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὁ *Guyau* ἐν τῇ βαθυστοχάστῳ ἔργῳ του «*Morale anglaise contemporaine*», πρὸς *Alfred Fouillée*, *La morale, l'art et la religion d'après Guyau*, neuvième édition, Paris, σ. 87.

χήν, ἐξ ἧς φαίνεται ὀρμώμενος. Ἡ ἀντίφασις αὕτη ὑπῆρξε μοιραία διὰ πάντας τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς «αἰτιοκρατικῆς λογοκρατίας». Ὁ *Spencer*, τέκνον τοῦ δυτικοῦ διαφωτισμοῦ, ἠκολούθησε τὰ βήματα τῶν μεγάλων ἀντιπροσώπων τῆς ἀνθιστορικῆς Δύσεως. Οὗτοι βεβαίως, τολμηρότεροι καὶ ὑγιέστεροι αὐτοῦ, δὲν κατέφευγον κἂν εἰς τὸ πρόσχημα τοῦ νατουραλισμοῦ πρὸς δικαιολόγησιν τῶν οὐτοπικῶν χειρονομιῶν των. Οἱ γνήσιοι ἀντιπρόσωποι τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐβλεπόν τὴν φύσιν καὶ τὸ «φυσικόν» μέσῳ τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ τὸν λόγον μέσῳ τῆς φύσεως. Φυσικόν, κατ' αὐτούς, ἦτο τὸ ὀρθόν, καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Ὑπερτιμῶντες τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὑποτιμῶντες, ἐν τῇ πλήρει ἀνθιστορικότητι αὐτῶν, τὰς ὀργανικὰς προϋποθέσεις καὶ τάσεις τῆς ζωῆς, προσεπάθουν νὰ δαμάσουν δι' οὐτοπικῶν χειρονομιῶν τὴν πραγματικότητα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκην δικαιώσεως ἀέξω-ιδεολογικῆς». Οἱ ἐπίγονοι ὅμως τῶν διδασκάλων τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου (καὶ ἐπίγονοι τούτων ὑπῆρξαν κυρίως οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ κοινωνιολογικοῦ νατουραλισμοῦ) ἐκαλύφθησαν — ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ *Hans Kelsen*¹ — ὑπὸ φυσικοεπιστημονικὴν ὀρολογία, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθοῦν οὐσιαστικῶς τοῦ ὀρίζοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινούντο οἱ προκάτοχοί των. Οὕτω πῶς ἐμφανίζεται ἡ δυτικὴ λογοκρατία καλυπτομένη κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ γεωγραφικόν, μετὰ ταῦτα δὲ ὑπὸ βιολογικόν καὶ ψυχολογικόν «Determinismus», χωρὶς πράγματι νὰ αἰρεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ οὐτοπικὴ διάθεσις τῆς. Ἡ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἀναπτυχθεῖσα περὶ τῆς παθητικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις — ἀντίληψις, ἢ ὁποία, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ

¹ *Hans Kelsen*, op. cit., σ. 46. — Τονίζων τοῦτο ὁ *Kelsen*, βραβεύεται κυρίως ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ *Menzel* «*Naturrecht und Soziologie*», Wien 1912. Ὡς κληρονόμον τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ἐμφανίζει ὁ *Kelsen* γενικῶς τὴν «νεωτέραν κοινωνιολογίαν», ἐν ᾗ πράγματι ἔχει οὗτος ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ κυρίως τὸν *Spencer* καὶ τὸν κοινωνιολογικὸν νατουραλισμόν. Ὁ συνταυτισμὸς τῆς κοινωνιολογίας γενικῶς πρὸς τὸν κοινωνιολογικὸν νατουραλισμόν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν περὶ κοινωνιολογίας ἀντιλήψεων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Σήμερον ἡ κοινωνιολογία ἐμφανίζεται ἀπηλλαγμένη πάσης μεταφυσικῆς νατουραλιστικῆς κατευθύνσεως, ἢ δὲ καταγωγῆ τῆς ὀφείλεται — ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον — οὐχὶ εἰς τὸ λογοκρατικόν πλαίσιον τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀξ' οὗ ἀπέρρευσεν εἰδικῶς μόνον ὁ κοινωνιολογικὸς Νατουραλισμὸς, ἀλλ' εἰς τὸν ῥωμαντικὸν ἱστορισμόν.

ὁ *Werner Sombart*, προέκυψεν ἐκ τῆς αἰσθησιαρχικῆς κατευθύνσεως τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας¹ — δὲν ἀνεχαίτισε τὴν λογοκρατίαν, ἀλλὰ προσεπάθησε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς ταύτην, ἐμφανισθείσης οὕτω τῆς ὑπερτιμῆσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν περιπαθητικότητος τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαν. Πῶς ἐπετεύχθη ὁμοίως ὁ συμβιβασμὸς οὗτος; Ἐὰν παραδείγματα τῶν *Comte* καὶ *Spencer* μαρτυροῦσι σαφῶς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπετεύχθη οὗτος, καθ' ὃν τουτέστι συνεβιβάσθησαν τὰ ἀσυμβίβαστα. Ἡ δυτικὴ λογοκρατία, μετὰ τὰς τολμηρὰς οὐτοπικὰς χειρονομίας της, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, δὲν περιορίσθησαν εἰς θεωρητικὰς συλλήψεις, ἀλλ' ὠδήγησαν μέχρις αὐτῆς ταύτης τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀνάγκην νέας δικαιολογητικῆς βάσεως. Ἡ δικαιολογητικὴ βάση ἐζητήθη εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ δὴ εἰδικῶς εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι ἤρξαντο, ὡς γνωστόν, ἀλματωδῶς πλέον προοδεύουσαι. Ὅ,τι οἱ διδάσκαλοι τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ἐνεφάνιζον ὡς ἀπαίτησιν τοῦ λόγου, προσεπάθησαν οἱ μετεπαναστατικοὶ ἐπίγονοί των νὰ καλύψουν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ μετὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἀναπτυχθεῖσα ἄλλως τε ἀντίδρασις δὲν θὰ ἐπίτρεπεν εὐκόλως τὴν ἀναγέννησιν τούτων ὑπὸ τὴν παλαιάν καὶ ἀπροκάλυπτον μορφήν. Ὅ,τι ἄλλοτε ἐνεφανίζετο ὡς καθαρὰ ἀπαίτησις, ἐμφανίζεται πλέον ὡς ἀπλή πιστοποίησις. Ἡ πολιτικὴ ζητεῖ τὴν προστασίαν τῆς ἐπιστήμης. Ἐὰν τολμηρότερα τῶν ἰδεωδῶν, αὐθαίρετα κατασκευάσματα τοῦ ἐλευθέρως κινουμένου πνεύματος, ἐμφανίζονται ὑπὸ τὸ πρόσχημα φυσικῆς νομοτελείας καὶ ἀνάγκης. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη χαρακτηρίζει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, πάντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς καίτιοκρατικῆς λογοκρατίας». Ὁ *Spencer* ὑπῆρξεν εἰς ἕξ αὐτῶν.

¹ *Werner Sombart*, *Der proletarische Sozialismus*, Bd. I., Jena 1924, σ. 181 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ - Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ - 4802

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008